

Розділ: Психологія особистості

УДК 371.132

Психологічні особливості розвитку суб'єктних характеристик толерантності майбутніх вчителів

А.М. Горянська
pesotskie@mail.ru

У статті розглянута суб'єктна основа толерантності майбутніх вчителів-гуманітаріїв. Викладено результати емпіричного дослідження таких суб'єктних характеристик студентів як самоприйняття (ауто толерантність), саморозвиток, самоактуалізація, відповідальність (локус контролю), виявлено їх рівень і динаміку розвитку на різних курсах, гендерні відмінності. Констатовано, що більшість досліджуваних приймають себе лише частково і це негативно позначається на стані комунікативної толерантності. Кореляційний аналіз засвідчив, що типовим для студентів усіх курсів є зв'язок суб'єктних характеристик з локусом контролю, який фактично утворює розгалужену систему зв'язків з усіма іншими суб'єктними характеристиками.

Ключові слова: комунікативна толерантність, ауто толерантність, локус контролю, самоактуалізація, суб'єктність.

В статье рассмотрена субъектная основа толерантности будущих учителей-гуманитариев. Изложены результаты эмпирического исследования таких субъектных характеристик студентов как самопринятие (ауто толерантность), саморазвитие, самореализация, ответственность (локус контроля), выявлены их уровень и динамика развития на разных курсах, гендерные различия. Констатировано, что большинство исследуемых принимают себя лишь частично и это негативно сказывается на состоянии коммуникативной толерантности. Корреляционный анализ показал, что типичной для студентов всех курсов есть связь субъектных характеристик с локусом контроля, который фактически образует разветвленную систему связей со всеми другими субъектными характеристиками.

Ключевые слова: коммуникативная толерантность, ауто толерантность, локус контроля, самоактуализация, субъектность.

The subjective basis of future humanities teachers' tolerance is observed in the article. The results of the empiric research work of such students' subjective characteristics as self-perception (auto tolerance), self-development, self-actualization, responsibility (locus of control) have been set forth, their level and dynamics of the development in different years of studies, gender differences have been shown. It has been stated that most students under study accept themselves partly and it negatively influences the state of communicative tolerance. The correlative analysis has certified the fact that the connection of subjective characteristics with locus of control which particularly makes ramified system of connection with all other subjective characteristics is typical for students in all years of studies.

Key words: communicative tolerance, auto tolerance, locus of control, self-actualization, subjectivity.

З огляду на радикальні зміни у суспільній свідомості та кризові соціально-політичні явища, з якими зіткнулася українська громадськість, гостро відчувається дефіцит конструктивної толерантності та взаєморозуміння. Щоб ефективно протистояти насильству та іншим руйнівним соціальним і психологічним наслідкам для особистості й суспільства, вища школа, як і вся наша освіта, у перехідний період від тоталітарної системи до демократії має активніше впливати на формування демократичної свідомості суспільства та особистості. У драматичних ситуаціях зіткнення протилежних цілей, думок, інтересів, переконань, світоглядних орієнтацій сучасний освітянин має стати виразником ідеї гуманності, виробити в собі тверду етичну позицію протистояння злу ненасильницькими засобами. Від кожного вчителя, викладача зрештою залежить, чи стане толерантність як розширення власного досвіду та поваги до іншого, інакшого нормою нашого життя. Фундаментальна зміна в царині освіти авторитарної парадигми на особистісно орієнтовану вимагає шукати шляхи ефективного формування та самовиховання толерантної особистості, розвитку її гуманістичної спрямованості і культури спілкування, утвердження дієвої толерантної позиції, готовності до розуміння, прийняття іншого та самоприйняття.

Метою статті є вияв взаємозв'язку рівня комунікативної толерантності студентів – майбутніх вчителів з їх суб'єктними характеристиками. Ми передбачаємо, що високі показники суб'єктних характеристик утворюватимуть основу для активної комунікативної толерантності, тоді як посередні їх значення свідчитимуть про пасивно-приспосувальницьку толерантність.

Толерантність вчителя ми визначаємо як стійку систему гуманних ціннісних ставлень, позитивних установок до себе та інших людей, яка передбачає мотиваційну готовність до її актуалізації, здатність розуміти і приймати самого себе та інших, знання соціально-психологічних закономірностей і механізмів соціальної перцепції, здатність суб'єкта до перебудови неадекватних установок і стосунків, уміння аналізувати й регулювати емоційні стани, уміння використовувати теорії й технології ефективної взаємодії, інтерес до саморозвитку й самовдосконалення.

Із цього визначення випливає, що повноцінна толерантність – це обов'язково суб'єктне

явище. Суб'єктність як системна якість особистості, втілення її внутрішнього світу є базовою характеристикою, що має свої специфічні життєві функції (цілісність, активність, саморегуляція, саморозвиток, автономність, відповідальність, цілеспрямованість, унікальність), свої закони існування та розвитку. Суб'єктність, у тому розумінні, в якому ця ідея розвивається школою С.Л. Рубінштейна, може розглядатися як основа толерантності у співвіднесенні з екзистенційними уявленнями про себе як незавершену істоту і відповідно, з продуктивною орієнтацією на самозміну.

До суб'єктних характеристик, обраних для нашого дослідження, увійшли самоприйняття (ауто толерантність), саморозвиток, самоактуалізація та відповідальність. Приймаюче ставлення до самого себе (ауто толерантність) передбачає здатність суб'єкта до рефлексії власних цінностей і установок та готовність до їх зміни. Поєднуючись з прийняттям іншого, воно лежить в основі конгруентності (за Роджерсом) і є визначальним для толерантності вчителя. На думку І.Беха [1], самоприйняття не заперечує факту функціонування негативних утворень та їх негативного емоційного оцінювання. Виникаючи на основі знань про себе, детального аналізу своїх сильних та слабких якостей, їх усвідомленої оцінки, це емоційне явище значною мірою стимулює особистісний саморозвиток.

Повноцінна толерантність вчителя також передбачає прагнення до самовдосконалення, саморозвитку, максимальної реалізації свого особистісного і професійного потенціалу, тобто усього того, що містить поняття самоактуалізації. А.Маслоу трактує самоактуалізацію як «можливість вибору, особистісного росту, можливість приймати себе та інших такими, які вони є, можливість у налагодженні з оточенням доброзичливих стосунків» [2, с. 187]. У процесі самоактуалізації поєднуються дві лінії людського буття – самопізнання та саморозвиток. Самоактуалізація сприяє найбільш повному розкриттю особистісного потенціалу вчителя, усвідомленню і прийняттю свого «Я», вияву особистісних якостей, які активізують цілепокладання, подолання труднощів і ефективне вирішення життєвих і професійних проблем.

Відповідальність здійснює внутрішню регуляцію толерантної особистості, опосередковуючись її ціннісними орієнтаціями. У гуманістичній традиції відповідальність розуміється як усвідомлення людиною своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у довіллі та власному житті, а також як свідоме управління цією здатністю. За А.Реаном [3], відповідальність (інтернальний локус контролю) є показником особистісної зрілості, так само як і свобода, терпимість та позитивне мислення. Інтернальний локус контролю пов'язує відповідальність із прагненням до дії та передбачає активне переживання власного «Я». Локус контролю відіграє важливу роль у педагогічній діяльності, адже інтерпретація успіхів своїх учнів, взяття на себе частини відповідальності за їх невдачі тісно пов'язані з толерантністю вчителя, його соціальною і професійною зрілістю.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку суб'єктних характеристик толерантності майбутніх вчителів проводилося на базі НДУ імені Миколи Гоголя. Загальна вибірка складала 398 студентів I – V курсів.

Для дослідження особливостей самоприйняття була використана «Методика визначення міри згоди з собою» [4], яка діагностує рівень суб'єктивних перешкод, що заважають повноцінному самоприйняттю та самоповазі. У цілому, наведені у табл. 1 результати показують, що найчисельнішою є група студентів, які приймають себе тільки частково (72 % від загальної кількості). Вони не завжди живуть у згоді з собою, зазвичай мають певні сумніви, невдоволення собою, витрачають свою енергію на неконструктивну боротьбу з собою, прагнуть будь-що перебудувати себе, відчують суб'єктивні перешкоди для повного самоприйняття.

Таблиця 1

Психологічні особливості самоприйняття майбутніх вчителів

Рівні самоприйняття	I курс (n=130)		II – III курси (n=133)		IV – V курси (n=135)	
	N	%	N	%	N	%
Неприйняття себе	23	17	19	14	21	16
Часткове прийняття	89	69	103	78	93	68
Самоприйняття	18	14	11	8	21	16
Середнє арифметичне	72		71		71,3	

Другою за чисельністю (16%) є група студентів, у яких майже повністю відсутні прийняття себе та згода з собою. Переживаючи гострий внутрішній конфлікт, вони знаходяться у полоні стереотипів і забобонів, сумніваються у власних силах, схильні до самокартання та самозвинувачення.

Найменшою (12%) є група студентів, які приймають себе. Вони живуть у згоді з собою, знають себе та довіряють собі, володіють цінним умінням знаходити вихід з важких ситуацій як особистісного характеру, так і у взаємовідносинах з людьми, можуть бути джерелом сили та підтримки для себе навіть тоді, коли інші цю силу вважають слабкістю. Їх толерантне самоприйняття позитивно позначається на прагненні до саморозвитку, самопізнання та самовдосконалення. Статистичний аналіз показує відсутність значущої динаміки самоприйняття майбутніх вчителів упродовж їх навчання у ВНЗ та значущих відмінностей між рівнем самоприйняття юнаків та дівчат.

Самоприйняття особистості сприяє ефективному розвитку комунікативної толерантності, якщо воно поєднується з прагненням особистості до саморозвитку та самовдосконалення. Готовність до

саморозвитку, бажання пізнати себе та прагнення до самовдосконалення досліджувалися за методикою «Готовність до саморозвитку» В.Павлова [4]. Вона має три шкали, які відображають рівень готовності (високий, середній та низький) до самопізнання, самовдосконалення та сумарну шкалу готовності до саморозвитку.

Отримані дані (таблиця 2) свідчать про недостатнє зростання рівня розвитку цих показників.

Таблиця 2

Психологічні особливості готовності до саморозвитку, самопізнання та самовдосконалення майбутніх вчителів

	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	N	%	N	%	N	%
Готовність до саморозвитку						
I курс (n=130)	6	5	81	62	43	33
II – III курси (n=133)	7	5	89	67	37	28
IV – V курси (n=135)	7	5	79	58	49	37
Готовність до самопізнання						
I курс (n=130)	15	12	62	48	53	40
II – III курси (n=133)	13	10	67	50	53	40
IV – V курси (n=135)	15	11	66	50	54	39
Готовність до самовдосконалення						
I курс (n=130)	42	32	44	34	44	34
II – III курси (n=133)	33	25	64	46	39	29
IV – V курси (n=135)	35	26	52	39	48	36

Як і у випадку із самоприйняттям, найбільший відсоток студентів відповідає середньому рівню готовності до саморозвитку, самопізнання та самовдосконалення. Динаміка цих показників є дуже низькою, що підтверджується відсутністю статистично достовірної різниці між показниками готовності до саморозвитку. Разом з тим виявляються деякі відмінності у їх динаміці. Так, рівень готовності до самовдосконалення студентів II – III курсів виявився значно нижчим за той самий показник у студентів як у першого так і IV – V курсів. Відповідно й готовність до саморозвитку (як сумарний показник) студентів II–III курсів виявляє певне зниження свого рівня. У цілому найбільше виявляють готовність до саморозвитку саме за рахунок самовдосконалення студенти IV–V курсів. Як випливає з таблиці 2, готовність до самопізнання студентів упродовж їх навчання не виявляє чіткої динаміки.

Статистичний аналіз відмінностей між прагненням до саморозвитку юнаків та дівчат виявив вищу готовність юнаків до самовдосконалення (I курс: $t = 2,6$ при $p \leq 0,05$, II – III курси: $t = 2,5$ при $p \leq 0,05$, IV – V курси: $t = 2,6$ при $p \leq 0,05$), а також готовність до саморозвитку (I курс: $t = 2,0$ при $p \leq 0,05$, II – III курси: $t = 2,1$ при $p \leq 0,05$, IV – V курси: $t = 2,4$ при $p \leq 0,05$).

Самоприйняття особистості, її прагнення до саморозвитку, самовдосконалення тісно пов'язані з самоактуалізацією як потребою особистості максимально розвинути і втілити в життя усі свої здібності та таланти. Дослідження самоактуалізації проводилося за допомогою методики «Короткий індекс самоактуалізації». За даними І.Шемелюка [6], показники цієї методики негативно пов'язані з тривожністю, сором'язливістю, агресивністю і позитивно корелюють з інтернальним локусом контролю, емоційною стійкістю, соціальною активністю, наявністю смислотворчих орієнтацій. Результати дослідження потреби в самоактуалізації майбутніх вчителів відображені у таблиці 3.

Таблиця 3

Психологічні особливості вияву потреби у самоактуалізації майбутніх вчителів

Потреба у самоактуалізації	I курс (n=130)		II – III курси (n=133)		IV – V курси (n=135)	
	N	%	N	%	N	%
Не виявлена	0	0	0	0	0	0
Нестійка	0	0	12	9	10	7
Посередня	85	66	95	71	82	61
Стійка	45	34	26	20	43	32
Середнє арифметичне	58,7		54,9		56,8	

Як бачимо, тенденція до самоактуалізації у студентів виявляється переважно на рівні посередньої та стійкої потреби, тобто більшість студентів прагнуть до реалізації власного особистісного потенціалу. Особливо це стосується студентів першого курсу, які щойно прийшли до вузу, сповнені високих надій та прагнень. Серед них відсутні студенти з невиявленою та нестійкою потребою у самоактуалізації.

У досліджуваних студентів II – III курсів спостерігається максимальний (порівняно зі студентами інших курсів) відсоток із середнім рівнем потреби в самоактуалізації і найбільший відсоток студентів

з нестійкою потребою, а відсоток студентів зі стійким рівнем потреби у самоактуалізації помітно менший. У студентів IV – V курсів показники потреби у самоактуалізації вищі, ніж у студентів II – III курсів, але не перевершують показників першого курсу. Зазначимо, що виявлені відмінності не підтверджуються статистичним аналізом. Як бачимо з таблиці 3, для певного відсотка студентів потреба в самоактуалізації взагалі не актуалізується як значущий мотиваційний фактор. Цей тривожний симптом говорить про певне «приземлення» інтересів і прагнень студентів, їх захисну й відсторонену позицію, а також свідчить про недостатньо сприятливі умови для її розвитку в навчально-виховному процесі.

Локус суб'єктивного контролю студентів визначався за методикою «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (модифікація Є.Бажина, Є.Голинкіна, А.Еткінд). Виходячи із завдань дослідження, для вивчення ми використали загальну шкалу інтернальності/екстернальності. В результаті було виявлено такі особливості розвитку відповідальності студентів різних курсів: при тому, що переважна більшість студентів має середній (невизначений) рівень локусу контролю, інтернальний локус контролю має невелику позитивну динаміку, проте екстернальний локус також виявляє тенденцію до зростання (табл. 4).

Таблиця 4

Психологічні особливості локусу контролю майбутніх вчителів

	Сер. арифм.	Екстернальний		Невизначений		Інтернальний	
		N	%	N	%	N	%
I курс (n=130)	23,4	1	0,8	125	95,9	4	3,3
II – III курси (n=133)	24,8	1	0,9	124	92,8	8	6,3
IV – V курси (n=135)	24,8	3	1,9	118	87,6	14	10,5

Загалом студенти-екстернали складають найменший відсоток досліджуваних, що є позитивним фактом, оскільки схильність до зовнішнього локусу контролю пов'язана з рисами, які не сумісні з повноцінними толерантними стосунками. Зокрема, це невпевненість у своїх здібностях, нерівноваженість, прагнення на невизначений термін відкласти реалізацію своїх намірів, тривожність, підозрілість, конформність та агресивність. З огляду на це привертає до себе увагу збільшення відсотка екстерналів у студентів IV – V курсів (хоча статистично воно не підтверджується).

Кожна підвибірка представлена певним відсотком студентів-інтерналів, що, як правило, краще ознайомлені з ситуацією, ніж екстернали, користуються більшою популярністю й займають кращі позиції в системі міжособистісних стосунків, більш упевнені в собі й терпиміші до недоліків і помилок інших. Перевірка статистичної різниці виявила зростання рівня інтернальності студентів II – III курсів порівняно з першокурсниками ($t = - 2,1$ при $p \leq 0,05$). Хоча кількість інтерналів серед студентів IV – V курсів також зростає, статистичний аналіз цю динаміку не підтвердив, проте виявив, що юнаки у цій підвибірці більше схильні до інтернальності, ніж дівчата ($t = - 2,9$ при $p \leq 0,01$).

Загальна картина особливостей розвитку суб'єктних характеристик толерантності майбутніх вчителів представлена на рис. 1. Для цього було здійснено порівняння відсотків середніх арифметичних величин від максимально можливого для відповідного показника значення.

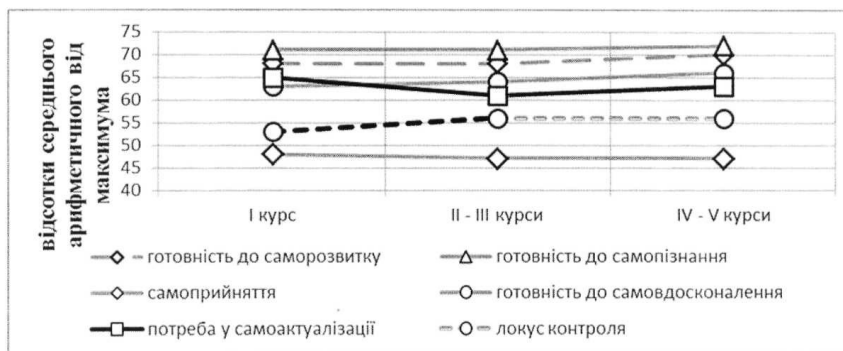

Рис. 1. Розвиток суб'єктних характеристик толерантності майбутніх вчителів

Як бачимо, жодна з суб'єктних характеристик толерантності не виявляє чіткої позитивної динаміки. Як було вже зазначено, статистично значущими є зміни лише в розвитку потреби в самоактуалізації та в готовності до самовдосконалення. Проте динаміка цих показників також не послідовна: порівняно з першокурсниками у студентів II – III курсів спостерігається різке зниження потреби в самоактуалізації, а її показники у студентів IV – V курсів не перевищують той рівень, з яким приходять студенти у ВНЗ. Зафіксовано підвищення рівня відповідальності у студентів II–III курсів порівняно з першим курсом, але цей показник на IV–V курсах не зростає. Найбільш труднощі з огляду на розвиток ауто толерантності виникають у зв'язку із низьким самоприйняттям, властивим для усієї вибірки. Як позитивний слід відмітити загальні високі показники готовності до самопізнання та саморозвитку, яку за відповідної мотивації можна спрямувати у русло розвитку толерантних якостей особистості.

Кореляційний аналіз засвідчив, що типовим для студентів усіх курсів є зв'язок суб'єктивних характеристик з локусом контролю, який фактично утворює розгалужену систему зв'язків з усіма іншими суб'єктивними характеристиками. У першокурсників локус контролю поєднується з самоприйняттям ($r = 0,49$ при $p \leq 0,01$); прагненням до саморозвитку ($r = 0,51$ при $p \leq 0,01$) та готовністю до самовдосконалення ($r = 0,51$ при $p \leq 0,01$). Показники методики «Готовність до саморозвитку» також мають свої внутрішні зв'язки: прагнення до саморозвитку першокурсників пов'язане з їх готовністю до самопізнання ($r = 0,46$ при $p \leq 0,01$) та готовністю до самовдосконалення ($r = 0,77$ при $p \leq 0,01$). З готовністю до самовдосконалення позитивно корелює їх самоприйняття ($r = 0,41$ при $p \leq 0,01$). У студентів II – III курсів, порівняно з першокурсниками, зв'язки локусу контролю з суб'єктивними характеристиками зберігаються: із самоприйняттям ($r = 0,38$ при $p \leq 0,01$); з готовністю до саморозвитку ($r = 0,35$ при $p \leq 0,01$) та самовдосконаленням ($r = 0,36$ при $p \leq 0,01$). Показники методики «Готовність до саморозвитку» у студентів II – III курсів також мають свої внутрішні зв'язки: зокрема, прагнення до саморозвитку пов'язане з готовністю до самопізнання ($r = 0,53$ при $p \leq 0,01$) та готовністю до самовдосконалення $r = 0,71$ при $p \leq 0,01$). У старшокурсників знову посилюються зв'язки локусу контролю з готовністю до саморозвитку ($r = 0,55$ при $p \leq 0,01$), готовністю до самовдосконалення ($r = 0,54$ при $p \leq 0,01$) та самоактуалізацією ($r = 0,30$ при $p \leq 0,01$). Інтернальність студентів IV – V курсів також позначається на їхніх комунікативних установках ($r = -0,39$ при $p \leq 0,01$), а також на відносно невисокому рівні відкритої жорстокості ($r = -0,42$ при $p \leq 0,01$). Типовою є наявність внутрішніх зв'язків між показниками методики «Готовність до саморозвитку»: прагнення до саморозвитку прямо пов'язане з готовністю до самопізнання ($r = 0,47$ при $p \leq 0,01$) та готовністю до самовдосконалення ($r = 0,73$ при $p \leq 0,01$).

Аналіз психологічних особливостей розвитку поведінкового компонента толерантності (методика В.Бойка «Комунікативна толерантність»[5]) показав, що загальний рівень поведінкового компонента толерантності (ЗКТ) студентів не виходить за межі середнього (46 – 90 балів): 58 балів – перші курси, 63 бали – середні курси, 57 балів – старші курси. Проте, порівнюючи ці дані з результатами, що наводить В.Бойко (вихователі – 31 бал, медсестри – 43 бали, лікарі – 40 балів), мусимо констатувати істотний зсув до інтолерантних значень.

Серед окремих показників поведінкового компонента толерантності, які наведені у таблиці 5, високими балами вирізняється невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів.

Таблиця 5

Психологічні особливості поведінкового компонента толерантності майбутніх вчителів

Показники поведінкового компонента	I курс (n=130)	II – III курси (n=133)	IV – V курси (n=135)
Схильність підганяти партнерів під себе	6,2	7	6,4
Нетерпимість до дискомфорту у партнера	5,3	5,9	5,2
Невміння приховувати неприємні почуття	8	8,1	7
Схильність перевиховувати	6	6,7	6,2
Невміння вибачати іншому його помилки	6,6	7,3	7,1
Адаптивні здібності у взаємодії з людьми	6,5	7,5	6,3
Сумарний показник (ЗКТ)	58	63	57

Брак стриманості як здатності придушувати імпульсивні емоційні реакції при зустрічі з суб'єктом ускладненого спілкування є загальною проблемою для досліджуваних усіх курсів, що вказує на недостатній рівень розвитку умінь і навичок саморегуляції майбутніх педагогів. Зазначимо, що «емоційно-реактивна поведінка» на некомунікабельні риси особистості та манеру спілкування від першого до IV – V курсів дещо знижується, але не суттєво. Відносно терпимо, без осуду студенти здатні ставитися до партнера, який перебуває у стані фізичного або психічного дискомфорту (коли партнер недобре себе почуває, жаліється, нервує або шукає співчуття). Інші показники поведінкового компонента майбутніх вчителів мають середні значення.

Аналіз відмінностей показав, що порівняно з першокурсниками, студенти II – III курсів мають інтолерантніші показники ЗКТ ($t = -2,4$ при $p \leq 0,05$) та невмінням вибачати партнера по взаємодії ($t = -2,1$ при $p \leq 0,05$). Від студентів IV – V курсів вони відрізняються в гірший бік за показником «невміння приховувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів» ($t = 3,2$ при $p \leq 0,001$), характеризуються менше вираженими адаптивними здібностями ($t = 2,0$ при $p \leq 0,05$) та нижчим рівнем сумарного показника поведінкового компонента толерантності ($t = 3,4$ при $p \leq 0,001$).

Гендерний аналіз виявив специфічні відмінності у поведінці юнаків та дівчат на різних курсах: юнаки IV – V курсів більше, ніж дівчата, схильні проявляти нетерпимість до дискомфорту, який переживає партнер ($t = 2,4$ при $p \leq 0,05$). Дівчатам усіх курсів притаманне більше бажання підганяти партнера під себе, зробити його зручним (I курс: $t = -2,6$ при $p \leq 0,05$; II – III курси: ($t = -2,4$ при $p \leq 0,01$; IV – V курси: ($t = -2,3$ при $p \leq 0,05$).

Таким чином, дослідження комунікативної толерантності студентів виявило, що поведінковий компонент переважної більшості студентів знаходиться у зоні нестійкої адаптивної толерантності, яка характеризується амбівалентністю ставлень до іншого. На це можуть впливати труднощі адаптивного

характеру, які переживають першокурсники, негативний досвід спілкування з певними категоріями людей та недостатній розвиток у більшості студентів усіх курсів навичок свідомого вольового контролю емоційних реакцій і почуттів (брак стриманості у контактах). Позитивної динаміки показників комунікативної толерантності від першого до старших курсів не виявлено. Найгірші результати за більшістю показників, значення яких свідчать про гостроту проблеми толерантності, зафіксовано у студентів II - III курсів. Отже, на всіх етапах навчання поведінкова складова комунікативної толерантності студентів не зазнає істотних позитивних змін, а її рівень не відповідає вимогам професійної толерантності вчителя.

Кореляційні зв'язки суб'єктних характеристик з показниками комунікативної толерантності досить поширені. У загальній вибірці самоприйняття позитивно корелює із сумарним показником комунікативної толерантності ($r = -0,36$ при $p \leq 0,01$), а також з такими її показниками, як уміння приймати й розуміти індивідуальність іншого ($r = -0,30$ при $p \leq 0,01$), терпимо ставитися до індивідуальності партнера і не намагатися підганяти його під себе ($r = -0,36$ при $p \leq 0,01$). Сумарний показник комунікативної толерантності (ЗКТ) позитивно корелює з прагненням до самоактуалізації ($r = -0,32$ при $p \leq 0,01$), терпимістю до фізичного і психологічного дискомфорту, в якому знаходиться партнер ($r = -0,30$ при $p \leq 0,01$). Прагнення до самовдосконалення, яке передбачає орієнтацію на певний ідеал, негативно корелює з Я-еталоном ($r = -0,31$ при $p \leq 0,01$), що свідчить про можливість змінювати. Кількісний аналіз кореляційних зв'язків показує незначне зростання внутрішніх зв'язків від першого до старших курсів.

Найбільш показовими і типовими для усіх груп є показники невміння розуміти та приймати індивідуальність іншого, а також невміння приховувати неприємні почуття при зустрічі з некоммунікбельними якостями партнерів. Окрім цих загальних ознак кожна вибірка має свої специфічні особливості поведінки. Так, для першокурсників особливої актуальності набувають адаптивні здібності; студентам II-III курсів притаманне невміння приховувати неприємні почуття при зустрічі з некоммунікбельними якостями партнерів; а старшокурсники більше схильні перевиховувати партнера.

Високі значущі кореляції відрізняють групу толерантних студентів (5 % від загальної вибірки). Вони демонструють високий рівень самоприйняття, який негативно корелює з неприйняттям іншого та прагненням перевиховувати партнера ($r = -0,84$ при $p \leq 0,05$), а їх інтернальний локус контролю дає негативну кореляцію з невмінням приймати індивідуальність іншого ($r = -0,66$ при $p \leq 0,05$). Отримані результати в цілому підтверджують нашу гіпотезу про те, що внутрішню основу активної комунікативної толерантності будуть забезпечувати достатньо сформований рівень суб'єктних характеристик особистості, який створює можливість конструктивно-перетворювального ставлення до ситуації та втілення його в суб'єкт-суб'єктних стосунках, тоді як посередні їх значення свідчать про пасивно-приспосувальницьку толерантність слабого типу. Така закономірність має бути врахована при побудові програми розвитку толерантності майбутніх вчителів, де першочергову увагу слід приділити роботі з самоприйняттям. Це відправна точка для самовдосконалення, саморозвитку, що виступає одночасно і як етап самопізнання, і як спосіб досягнення єдності та гармонійності особистості, і як механізм саморозвитку.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: шляхи реалізації / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2000. – № 2. – С. 62–65.
2. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу ; пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухиной. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).
3. Реан А. А. Акмеология личности / А. А. Реан // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21, № 3. – С. 88–95.
4. Семиченко В. А. Психология личности / В. А. Семиченко. – К. : Видавець Ешке О.М., 2001. – 427 с.
5. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 368 с.
6. Шемелюк І. Я. Короткий індекс самоактуалізації та шкала ясності Я-концепції як показники особистісної зрілості / І. Я. Шемелюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 6. – С. 26–27.

Literatura

1. Bekh I. D. Osobystisno zoriientovane vykhovannia: shliakhy realizatsii / I. D. Bekh // Pochatkova shkola. – 2000. – № 2. – S. 62–65.
2. Maslou A. Motyvatsiia y lychnost / Abrakham Maslou ; per. s anhl. T. Hutman, N. Mukhynoi. – 3-e yzd. – SPb. : Pyter, 2003. – 352 s. – (Seriya «Mastera psykholohyy»).
3. Rean A. A. Akmeolohiia lychnosti / A. A. Rean // Psykholohycheskyi zhurnal. – 2000. – T. 21, № 3. – S. 88–95.
4. Semychenko V. A. Psykholohiia lychnosti / V. A. Semychenko. – K. : Vydavets Eshke O.M., 2001. – 427 s.
5. Tolerantnoe soznanye y formirovanye tolerantnykh otnosheni (teoriya y praktyka) : sb. nauch.-metod. st. – 2-e yzd., stereotyp. – M. : Yzd-vo Moskovskoho psykholoho-sotsyalnoho ynstytuta ; Voronezh : Yzd-vo NPO «MODЭК», 2003. – 368 s.
6. Shemeliuk I. Ia. Korotkyi indeks samoaktualizatsii ta shkala yasnosti Ya-kontseptsii yak pokaznyky osobystisnoi zrilosti / I. Ia. Shemeliuk // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. – 2000. – № 6. – S. 26–27.